

ЕТНОПЕДАГОГІЧНІ ФУНКЦІЇ ЗИМОВОЇ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ ГУЦУЛЬЩИНИ

Соціально—педагогічні функції народної творчості, звичаєвості, обрядовості важко переоцінити в системі засобів соціалізації молодого покоління, розкритті індивідуальності, формуванні ціннісної орієнтації, етнічної самосвідомості, морально—етичних навиків. Етнокультурний досвід кожного народу в процесі історичного розвитку безумовно зазнає змін, але етнофонд культури продовжує жити у інших системах професійної і традиційної культури, виконуючи свої важливі пізнавальні, виховні, соціалізуючі функції. Відбувається трансформація обрядовості, багато магічних елементів переходять в ігрові, розважальні. В різдвяно—новорічних, як і багатьох інших народних святах, такі важливі компоненти, як святковий та обрядовий одяг (рядження), прикраси, пісенно—музичний супровід, танці, віншування, привітальні словесні обрядові формули, виконують важливу етнопедагогічну, естетичну функції, збагачують духовно людей, впливають на самопочуття, світосприйняття. В системі календарно—обрядового фольклору різдвяні обряди, наповнені колядками й щедрівками, містять у собі значний обсяг етнокультурної інформації, давньої символіки. Новорічно—різдвяна обрядовість з комплексом обрядової поезії не тільки містить значну інформацію, але й під час проведення свят є засобом передачі інформації каналами усної традиції від покоління до покоління.

Вік глобалізації вніс певні негативні зміни в поглядах на сімейні цінності. Легковажність щодо шлюбних обов'язків, порушення морально—етичних норм у стосунках між батьками, дітьми та онуками актуалізує необхідність звернення до етновиховної системи в традиційній культурі. Здавна виховання етики, поведінки в сім'ї певною мірою формувалося й засобами святково—обрядової культури. Особлива виразність щодо сімейних цінностей простежується у святах та обрядах зимового циклу Гуцульщини. Про обрядову поезію зимових свят у гуцулів Гнат Хоткевич писав як про прекрасні образи, котрі захоплюють душу¹. Про символ Дідуха – вівсяного снопа на Святий вечір, як пращура роду, писало чимало дослідників. Зокрема Ксенофонт Сосенко пише, що "...Дідух се безперечно прадід, перший предок народу..."². Господар, господиня та їхні діти виступають в ідеальних зображеннях, їх величають як нащадків роду.

Зимові свята народного календаря гуцулів досліджувало немало відомих вчених, зокрема В. Шухевич, В. Гнатюк, А.Онищук³ та ін. Однак значення родинних цінностей у колядках та щедрівках ще не було достатньо вивчене, а цей чинник є досить актуальним у зміцненні родини та сім'ї в сучасному суспільстві. Отже, дослідження базується насамперед на функціональному підході до явищ етнокультури.

Незрівнянним багатством образів в українських колядках виступає первісна людська рідня, родина. На це вказує безліч колядок, що побутують на Гуцульщині. Ідеалізуючи первісну прародину, колядки порівнюють господаря, його дружину та дітей з місяцем, сонцем, зорями. Ця група колядок найкраще збережена в українців, хоча має аналогії в народів південнослов'янської групи.

Рід, родина уособлюється в українських колядках в образі пишного дерева людського роду. Це засвідчує ряд колядок, найвиразніші з них – "Ой долів, долів, долів луженьки" та "Ід цьому двору ід веселому". Показово, що у першій колядці саме ріки, тобто вода, є важливою світотворчою стихією, яка має в собі величезну силу життєдайності. З води народжується і "райське дерево" – дерево життя, колообігу вічності.

Так само в народних уявленнях виступає символом живучості людського роду "золота верба". Нею хльоскають у вербну суботу один одного, а особливо дітей, щоб росли, примовляючи: "Не я б'ю, верба б'є..." У календарних та весільних обрядах українців світотворчий аспект рослинності, дерева яскраво виражений, про що свідчить колядка "В нашого г'азди нова світлонька":

В нашого газди нова світлонька,
Нова світлонька та й оборонька,
Та й оборонька, та й сад–виноград.
А в тім садочку–виноградочку
Соловієнько красно співає,
Нову світлоньку розвеселяє.
Нову світлоньку та й обороньку,
Та й обороньку та й сад–виноград.
Та й сад–виноград та й пана газду,
Та й пана газду та й газдиночку⁴.

У колядках та щедрівках Гуцульщини виразно постає господар, його вдача. Його постать велична, він багатий, у дорогих шатах, з калиткою грошей. Він заможний, як справжній пан, і обдаровує усіх.

Не випадково в колядках так детально оспівується двір, майно господаря, оскільки виміряне, бажане мало стати дійсним за допомогою вербальної магії. Концепція людини виступає в колядках з великим почуттям самодостатності себе як особистості. Господар в українській народній творчості виступає нарівні з найвищими чинами. Він може заручити свою дочку з царевичем, його сини – слуги самого царя і вони вільні у спілкуванні з царською родиною. Господар у колядках має стільки червінців, що їх годі порахувати, шуби у нього "соболеві", оздобі з горностає, жупани й кунтуші не інакше, як панські. З численної групи колядок про господаря наведемо особливо характерну:

Гой ти, наш пане, пане Іване,
Гой ти наш пане, пане Іване,
У тебе в домі, так як у раю:
У тебе верби а й груші родять...
У тебе худоби без рахуби,
У тебе скрині все ковані,
У них червінці нераховані,
У тебе шуби соболевії,
А горностаї коралевії...⁵

Поряд з переважаючим землеробством в Україні було досить розвинене скотарство, яке в гірських зонах мало сприятливі умови. Ця етнографічна реалія Гуцульщини яскраво відбита у фольклорі зимового календарного циклу. Незліченна худоба у господаря–гуцула часто згадується в колядках та щедрівках. Власне до зимового циклу свят приурочується низка обрядів поклоніння скотарському Богу Волосу, Власу. Магія слова, пісні мала сприяти примноженню худоби в господарстві селянина. Це відображено у колядках, щедрівках "Ой з–за гори місяць сходить", у якій в стайні господаря "коніки злотокопити", "бичечки–злоторіжечки", "ягниці–злотокосяці". Цікаво, що в колядках прозора натякається господареві на те, що погну обору худоби творять йому саме в магичний час колядування самі колядники. Таким прикладом може бути колядка "Ой устань, не спи, господаречку".

Характерно, що оскільки приплід худоби припадав здебільшого на початок весни, коли давні слов'яни святкували Новий рік, то оспівування круторогих баранців найбільше помітне в щедрівках: "Прилетіла ластівонька", "Ой господарю, господареньку", у численних приспівках до "Маланки". Наприклад:

А ти, пане–господарю,
В тя подвір'я, як у царя:
Куди станеш – кошарочка,
Куди глянеш – отарочка;
Куди станеш – все стодолля,
Куди глянеш – Божа воля⁶.

У іншій колядці "Ой забаривси місяць у крузі" зображуються не тільки процеси оранки, засівання, дозрівання золотого колоса, а й вказується на певний розподіл праці у традиційному суспільстві. Зокрема, акцентується увага на віковій та гендерній градації жниврів, на передачі спадкоємності традицій, на Божій допомозі в праці землероба:

... Ци дома, дома наш пан господар?

Каже газдиня: "Нема го вдома".

"А де то він є?" – "Йа в поли, в поли,

Йа в поли, в поли, ходить за воли".

Що правов ручков волики гони,

Причиста Діва обід приносить,

Обід приносе, господа просе:

"Орімо, Синку, йа здрібна нивку,

Посіймо на ній єру пшеницу,

Йа вроди, Боже, стебло–серебло

Стебло–серебло, золотий колос.

Вонаймім женців сімсот молодців,

А везільничок сімсот дівочок..."⁸

Як бачимо з образних змалювань землеробської праці, жати будуть сімсот красенів, а в'язати снопи – сімсот красунь. Ці колядки, де мовиться про землеробську працю гуцула, основним заняттям яких стало скотарство, мають виразні сліди глибокої старовини⁹.

Не менш поважною у зимових календарних різдвяно–новорічних обрядах гуцулів є роль жінки–господині, основана на найдавніших традиціях. Перед Святим Вечором господиня упорядковує святковий стіл. По усіх кутах столу вона ховає під скатертину по зубковій часнику, поряд по жмені конопляного та іншого насіння, кладе металеві предмети.

Потім вносить обрядовий хліб і різдвяний калач, укладає їх на столі. У певній послідовності виставляє на стіл усі дванадцять страв: кутю, горох, рибу, голубці, вар (узвар) та інші страви. За повір'ям, все те, що на святій вечір стоїть на столі, буде родити цілий рік і не буде виводитися з хати⁹.

Коли господар із стравами обходить подвір'я, в хаті усі додержують тиші. Лише господиня виконує паралельну обрядодію, готує і подає господареві страви, яка має сакральне значення. Тобто, діє рівноправно з господарем.

Вона світить свічки і набирає у нову миску (яку придбала не торгуючись) потроху усіх святвечорових страв, наверх кладе калач, на нього яблук і горіхів і чекає господаря, який виносить ту миску на подвір'я і там проголошує особливу формулу–замовляння: "Градівники, чорнокнижники, планетники, лісні вовки, медведі, лиси, – прошу вас на вечеру! Як не маєте моци явитися на Різдво і на Великдень, так аби не мали ви моци ані волі тої, мені що злого зробити в подвір'ї моїм! І як вас тепер не видно, ні чути, так аби вас не було видно та не було чути через цілий рік".

За столом господиня з господарем сидять на переднім почеснім місці. З огляду на особливий статус жінки в українській родині, маємо і цілу групу колядок, присвячених виключно жінці–господині, чесній ґаздині, як у колядці "Ой серед села нова світлонька".

Відзначаються в колядках та щедрівках ділові якості української жінки, її свобода у вирішенні позахатніх економічних проблем, а також мудрість, розпорядливість, охайність і працьовитість, лагідна вдача:

Й а в гадзиненьки, красенько в неї,

Красенько в неї, в світлоньках єї.

В неї підлоги вивосковані,

Вна собі в ній лиш ба й походжує

Та й ключиками ще й подзвонює:

– Ключі срібні, ключі дрібненькі,

Та й помаленьку все подзвонюйте,

Миленького ми та й не збудите...¹⁰

Крім щоденного обов'язку приготування їжі та догляду дітей, гуцулка дбала про одяг для всієї родини, заготовляла прядиво, ткала, білила полотно, шила, мережила, вишивала, про що співається в колядках, зокрема "Ой рано, рано куроньки піли".

Різдвяний фольклор дає нам пізнання того, що жінка–гуцулка була економічно незалежною в родині. Вона мала своє віно – придане, яким могла розпоряджатися сама, мала землю, гроші.

Відомо, що за звичаєвим правом жінка-вдова могла брати участь у сільських сходах нарівні з господарями-чоловіками. Вдову гріх було скривдити, громада завжди заступалася за неї, допомагала в обробітку поля, будівництві житла. Її доля не була легкою, але вдови та сироти мали Божу опіку. Характерна колядка для вдови, зафіксована в Карпатах ще в першій половині XIX ст. "Ци дома, дома хороша вдова".

Аналізуючи масив колядок та щедрівок, обрядово-звичаєву сферу взаємин жінки й чоловіка, не можна не побачити, що роль жінки в календарних обрядах вельми значима. Християнізована давня колядка вказує нам на роль святої Марії у святій Трійці.

Якщо зважити на велику кількість жіночих статуєток з часів палеоліту-мезоліту в Східній Європі, на культ діви Марії, на уславлення жінки в українських колядках та щедрівках, то можна зробити припущення, що в них заховався відгомін пракультурних традицій, за якими жіноче божество було головним. Ідея матері світу як найвищого Єства-Творця простежується в обрядовій поезії українців, литовців та багатьох інших народів. Ця тема, без сумніву, заслуговує на поглиблене вивчення. Фольклор, особливо колядки та щедрівки дають для цього багатий матеріал. Часом мати світу уособлюється з бджолою маткою. Такі приклади колядок найбільше збереглися в Українських Карпатах.

Культ праматері світу можна віднайти в усній народній творчості українців, що свідчить про давність колядок та щедрівок.

Про особливу роль жінки в родині і традиційному доіндустріальному суспільстві засвідчують високопоетичні образи жінки в усній народній творчості, де вона порівнюється з красним сонцем, королівною. Фольклорна традиція змогла пронести ці старовинні образи й відгомін первісного родового ладу через століття ще й тому, що вони знаходили певний ґрунт і в нових історичних умовах. Збереження найстаровинніших рис у фольклорі пояснюється також і такою його внутрішньою якістю, як полістадіальність, тобто нашарування поетичних традицій та образів різних епох, рівнобіжне, органічно спаяне існування старого з новим.

Осібну групу, чи не найбільшу в гуцулів, становлять колядки та щедрівки, в яких розкриваються шлюбні мотиви. Зустрічаємо тут сюжети про плетення шлюбного вінка, про пошиття весільного одягу, гадання про судженого, про заміжжя, величання парубочої та дівочої краси, подарунки для милого і милої.

Невипадково дослідники відзначали взаємозв'язок колядок і весільних пісень, подібність їхніх основних стилістичних ознак, сюжетів, образів. Популярним є мотив загадування загадок: як сокіл (пава) губить пір'я, з якого дівчина плете вінок. Про це мовиться в багатоваріантній колядці "По горі, горі павоньки ходять". Аналіз зразків весільних пісень свідчить про те, "...що серед них є ціла група, де закономірності ритміки і формотворення у своїй основі споріднені з колядками, хоча й мають багато специфічних рис"¹¹.

Архаїчні елементи в колядках та щедрівках збереглися в Подністров'ї на Гуцульщині, де українські етнічні землі сусідували з етносами південно-західної частини Європи. Українці тут контактували з різними племенами Південної Європи та Близького Сходу, Балкан. Окремі колядки добре зберегли міфологічні сюжети, споріднені яким зустрічаємо в народів Близького Сходу. У них також виразно відчутні мотиви продовження людського роду, одруження. Колядка "Ой рано, рано кури запіли" була, очевидно, відома і в Карпатському регіоні, на Гуцульщині та Покутті.

У колядках та щедрівках зі шлюбними мотивами чимало цікавих спостережень щодо добровільного вибору пари у звичаях українців. Судженого вибирали за вподобанням серця, бо це була запорука щасливого сімейного життя, і про це йдеться в колядці "Ішла дівочка рано в недільку":

*Красни віночки домув понеси,
Бо придуть до тя в свати молодці,
Будуть видіти твої віночки,
Будуть просити твоєї ручки.
Із тих вибери собі милого,
Котрий промовить до серця твого,
Із тим ти будеш весело жити,
Весело жити й Богу служити¹².*

Чесноти відданиці, розважливості у дошлюбному спілкуванні також відбита в численних колядках та щедрівках гуцулів. Дівчина прагнула вийти заміж з батькового дому з усіма почестями. Характерними колядками про гідність і цнотливість є "Й а в Косові на риночку" та "Ходила Анна зеленим лісом".

До окремої групи колядок варто віднести різдвяні пісні про мандрівки парубка в світ, про парубків–витязів, про рідню парубка–воїна, про молодця–воїна, військові дружини.

Проте більшість гуцульських колядок все ж стосується головної теми в житті людини – одруження, щасливе родинне життя. І тому в численних колядках батьки радісніше випроводжають свого сина за невісткою. Мотив шлюбної життєвої дороги панує в гуцульських колядках та щедрівках.

Відбилися в усній народній творчості гуцулів і етнопедагогічні чинники. Найяскравіше вони проявлені саме в групі дитячих колядок і щедрівок. Міжособистісне спілкування, прилучення до традиційного коду етнокультури відбувалося під час святкового дозвілля. Емоційний, фантастичний світ казок, легенд, колядок та щедрівок будив творчу уяву дітей, формував почуття добра, розуміння краси довкілля, виховував повагу до старших. На Гуцульщині ще на початку ХХ ст. зберігалася в живому побутуванні велика група дитячих колядок. Є серед них дуже давні. Останнім часом дитячі колядки відроджуються, оскільки їх активно вивчають в школах. Вони й нині виконують важливі виховні, морально–етичні, естетичні функції.

¹Хоткевич Г. Гуцули й Гуцульщина. – Нью–Джерзі: 3 друкарні "Свободи", 1920. – С.4.

²Сосенко Ксенофонт. Культурно–історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого Вечора. – К., 1994. – С.64–65.

³Шухевич В. Гуцульщина. I–IV. //Матеріали до української етнології. – Львів, 1901; Гнатюк В. Колядки і щедрівки. // Етнографічний збірник. – Т.35. – Львів, 1914; Онищук А. Народний календар: Звичаї і вірування прив'язані до поодиноких днів у році, записав у 1907–1910 р. в Зелениці Надвірнянського повіту. // Матеріали до української етнології. – Т. XV. – Львів, 1912.

⁴Колядки і щедрівки. Зимова обрядова поезія трудового року. – К., 1965. – С.76.

⁵Колядки і щедрівки, зібрав Володимир Гнатюк. – Т.1. // Етнографічний збірник. – Т. 35. – Львів, 1914. – С.157–158.

⁶Писання Осипа Юрія Федьковича. Перше повне видання з першодруків та автографів. Зібрав та впорядкував і пояснення дав Др. Іван Франко. – Т.1. – Львів, 1902. – С.102.

⁷Хоткевич Г. Вказ. праця. – С.4–5.

⁸Там само. – С.6–7.

⁹Богатирьов П. Вопросы теории народного искусства. – М., 1971. – С.216–217.

¹⁰Колядки та щедрівки. – С. 114.

¹¹Якименко Н. Взаємозв'язок ритмічної структури колядок і весільних пісень. // Народна творчість та етнографія. – 1984. – №5. – С.41.

¹²Колядки та щедрівки. – С.533.